

Türkiye'nin tavuk eti ticaretinde uluslararası rekabet gücünün analizi

Analysis of international competitiveness in chicken meat trade of Türkiye

Gül BİNBOĞA¹, Nevin DEMİRBAŞ²

¹Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.

²Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, İzmir, Türkiye.

ARTICLE INFO	ÖZET
<p>Article history: Recieved / Geliş: 04.07.2024 Accepted / Kabul: 02.09.2024</p> <p>Anahtar Kelimeler: Tavuk eti Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük Rekabet gücü Türkiye</p> <p>Keywords: Chicken meat Revealed comparative advantage Competitiveness Türkiye</p> <p>✉Corresponding author/Sorumlu yazar: Gül BİNBOĞA gulbinboa@gmail.com</p>	<p>Tavuk etinin, artan nüfusun hayvansal protein gereksiniminin karşılanmasında kırmızı ete göre daha sağlıklı ve uygun fiyatlı olması, çevresel etkisinin ise daha düşük olması gibi özellikleri küresel talebini artırmaktadır. Türkiye, dünya standartlarındaki üretim yapısıyla tavuk eti üretiminde kendine yeterli ve ihracatçı konumdadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin tavuk etinde önemli ihracatçı ülkeler karşısındaki rekabet gücünün analiz edilmesidir. Çalışmanın kapsamını dünya tavuk eti üretimi ve ticaretiyle ilgili 2003-2022 yılları arasındaki 20 yıllık döneme ait veriler oluşturmaktadır. Türkiye'nin uluslararası tavuk eti ticaretinde rekabet gücünün belirlenmesinde "açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğü" ölçen Balassa ve Vollrath indeksleri ile birlikte ithalat sızma oranı, dış rekabete açıklık, ihracat/ithalat oranı, net ihracat oranı ve uzmanlaşma katsayısı'ndan faydalanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Türkiye'nin tavuk eti ticaretinde uluslararası rekabet gücüne sahip olduğu ve son yıllarda rekabet gücünün arttığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, tavuk etinde önemli ihracatçı ülkeler olan Brezilya, Polonya ve ABD ile karşılaştırıldığında, Türkiye'nin rekabet avantajının daha düşük düzeyde olduğu da tespit edilmiştir. Türkiye'nin tavuk eti ihracatında sürdürülebilir bir rekabet gücü elde edebilmesi için, ülke ekonomisinin genel durumundan kaynaklı yapısal sorunlarla (yüksek enflasyon, sermaye yetersizliği, yüksek enerji maliyetleri gibi) birlikte pazar riski, yüksek yem maliyetleri, damızlık piliç geliştirme gibi teknik ve ekonomik sorunların da çözüme kavuşturulması gerektiği değerlendirilmektedir.</p>
<p>Makale Uluslararası Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 Lisansı kapsamında yayınlanmaktadır. Bu, orijinal makaleye uygun şekilde atıf yapılması şartıyla, eserin herhangi bir ortam veya formatta kopyalanmasını ve dağıtılmasını sağlar. Ancak, eserler ticari amaçlar için kullanılamaz. © Copyright 2022 by Mustafa Kemal University. Available on-line at https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkutbd This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License.</p> <p>OPEN ACCESS CC BY NC</p>	<p>ABSTRACT</p> <p>The features of chicken meat, such as being healthier and more affordable than red meat in meeting the animal protein needs of the growing population, and its lower environmental impact, are increasing its global demand. Türkiye, with its world-class production structure, is self-sufficient in chicken meat production and an exporter. The aim of this study is to analyze the competitiveness of Türkiye against important exporting countries in chicken meat. The scope of the study consists of data on the world chicken meat production and trade for the 20-year period between 2003-2022. In determining Türkiye's competitiveness in the international chicken meat trade, the Balassa and Vollrath indices, which measure the "revealed comparative advantage", as well as the import leakage rate, openness to foreign competition, export/import ratio, net export ratio and specialization coefficient were used. As a result of the analysis, it has been determined that Türkiye has international competitiveness in chicken meat trade and its competitiveness has increased in recent years. However, it has also been determined that Türkiye's competitive advantage is at a lower level compared to Brazil, Poland and the USA, which are important exporting countries in chicken meat. In order for Türkiye to achieving a sustainable competitiveness in chicken meat exports, it is considered that technical and economic problems such as market risk, high feed costs, breeding broiler development should be solved along with the structural problems arising from the general situation of the country's economy (such as high inflation, capital insufficiency, high energy costs).</p>
<p>Cite/Atıf</p>	<p>Binboğa, G., & Demirbaş, N. (2024). Türkiye'nin tavuk eti ticaretinde uluslararası rekabet gücünün analizi. <i>Mustafa Kemal Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi</i>, 29 (3), 846-861. https://doi.org/10.37908/mkutbd.1510748</p>

GİRİŞ

Bilim, teknoloji, siyasal ve sosyo-kültürel birçok alanda meydana gelen ilerlemeler ve değişimlere paralel olarak küreselleşen dünyada, ülkelerin rekabet ederek refahlarını artırmaları giderek zorlaşmaktadır. Rekabet gücü; kalkınma, büyüme, ticari genişleme, gelir yaratma, sosyo-ekonomik refah ve diğer önemli parametrelerde çok önemli bir rol oynamaktadır (Govindasamy ve ark., 2023). Rekabet gücü kavramının çok çeşitli tanımlamaları olmakla birlikte, genel olarak rekabet gücü kavramı; ülkelerin küresel düzeyde etkili rekabet edebilme ve uluslararası piyasalarda malını satabilme yeteneği ile olarak ifade edilmektedir (Sarıçoban, 2016). Porter (2004), uluslararası rekabet gücünü en basit hali ile bir ülkenin ürettiği ürünlerin dünya piyasalarında sahip olduğu pay olarak tanımlamıştır. Bir ülkenin uluslararası alanda rekabet edebilirliği, mikro açıdan firmaların, makro açıdan da endüstrinin ve ülkenin rekabet gücüne bağlıdır (Kantur & Türkekul, 2021). Buna göre, bir ülkenin rekabet avantajı elde etmesi ulusal koşulların ve firma stratejisinin etkili bir birleşiminden kaynaklanmaktadır (Porter, 1990). Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin uluslararası ticarete sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmesinde diğer sanayii kolları gibi tarıma dayalı sanayilerin performansı da kritik önem taşımaktadır.

Özellikle nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesinde önemli bir yeri olan hayvansal ürünler ticareti, küresel gıda tedarik zincirlerindeki artan kırınglıklara bağlı olarak stratejik bir konumdadır. Hayvansal kaynaklı proteinlerin; amino asit yapısı ve iyi sindirilebilirliği nedeniyle ölçülü olarak tüketimi sağlık için gerekli bulunmaktadır (Elmadfa & Meyer, 2017). Artan dünya nüfusunun enerji ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasında hayvansal protein kaynaklarından tavuk eti ve ürünlerinin, kırmızı ete göre fiyat açısından daha ulaşılabilir olmasının yanı sıra çok yönlü, kolay hazırlanan, az yağlı ve yüksek besin içeriğiyle sağlık açısından sağladığı avantajlara bağlı olarak küresel talebi giderek artmaktadır (Terin & Yavuz, 2019; OECD & FAO, 2023; Viktória & Zoltán, 2023). Kanatlı eti üretimi süre, maliyetler, yemden yararlanma oranı (1 kg canlı hayvan ağırlığına ulaşmada tavuk için yaklaşık 2.5 kg, sığır eti için 10 kg yeme ihtiyaç duyulur) gibi birçok açıdan diğer etlere göre önemli avantajlara sahiptir. Bu avantajlarla kârlılığı artan sektörün, gelecekte daha da büyüyeceği öngörülmektedir (Smil, 2002; Belova et al., 2012; Hekimoğlu & Altindeğer, 2019; OECD & FAO, 2022). FAO ve OECD'nin 2032 tahminlerine göre; dünya genelinde kanatlı etinin hayvansal protein üretimini en hızlı büyüyen segmenti (%14) olacağı ve gelecek on yılda toplam et üretimindeki artışın %48'ini oluşturacağı belirtilmektedir (OECD & FAO, 2022). 2022 yılında dünya tavuk eti üretimi 123.613 bin ton olarak gerçekleşmiş ve üretimde ABD, Çin ve Brezilya ilk üç sırada iken; ihracatta Brezilya, ABD ve Hollanda ilk sıralarda yer almıştır (FAO, 2024). Dünya yıllık kişi başı kanatlı eti tüketim ortalaması ise 2003-2022 yılları arasında yaklaşık %42 oranında artarak, kişi başına 14.85 kg'a ulaşmıştır (OECD & FAO, 2022).

Dünya tavuk eti üretim ve tüketimindeki artışa paralel olarak Türkiye'nin üretimi 2003 yılına göre 2022 yılında yaklaşık %177 oranında artarak 2.418 bin tona ulaşmıştır. Kişi başına tavuk eti tüketimi 2000 yılında kişi başına 9.46 kg'dan %132 oranında artarak, 2022 yılında 21.95 kg'a yükselmiştir. Tavuk eti dış ticareti açısından ihracatçı konumda olan Türkiye, 2022 yılı itibarıyla 1.066.873 Bin US dolar ihracat değeriyle dünyada 6. sırada yer alırken; 2018-2022 yılları arasındaki beş yıllık dönem ortalaması olan 712.200 Bin US dolar ile sekizinci sıradadır.

Türkiye'de 1970'li yıllarda temelleri atılan kanatlı eti sektörü, 1990'lı yıllarda yapılan yatırımlarla ülkenin hayvansal protein ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan uluslararası standartlarda üretim yapan stratejik bir sektördür (Çınar ve ark., 2007; Kızılaslan & Nalinci, 2013; Gülaç, 2023; Ticaret Bakanlığı, 2023). Türkiye, mevcut durumda kanatlı eti ve ürünleri üretiminde teknolojik seviye olarak Avrupa Birliği (AB) standartlarına ulaşmış durumdadır (Ticaret Bakanlığı, 2023). Diğer taraftan, damızlık hayvan konusunda dışa bağımlılık girdi maliyetlerinin (özellikle yem) yüksek olması gibi birçok sorun uluslararası rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir (Sahinli & Abdul-Kareem, 2018; Berk, 2019; TEPGE, 2019). Ayrıca, tavuk eti ihracatının önemli bir kısmının Irak (2022 yılında %60.5), Çin gibi belirli ülkelere yapılması pazar riskini artırmaktadır (Berk, 2019). Küresel tavuk eti pazarı dinamik ve sürekli büyüyen yapısına rağmen birkaç ülkenin kontrolündedir. Bu konsantre pazar yapısında işleme sanayisini geliştiren, maliyetlerini düşüren, kalite avantajı elde eden ve girişimcilik faaliyetlerinin ileriye taşıyan ülkeler, rekabette daha

avantajlı olabilecektir (Belova ve ark., 2012; Uzundumlu & Dilli, 2023). Ülkelerin uluslararası piyasalardaki hakimiyeti ve rekabet gücü dış ticaret hacimleri ile de yakından ilişkilidir (Erkan, 2012). Bu veri ve bilgiler ışığında, Türkiye'nin tavuk eti sektöründe uluslararası rekabet gücünün belirlenmesi rekabet politikalarına yön verme ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı kazanma açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, dünya tavuk eti üretim ve ticaretinde önemli bir yere sahip olan Türkiye'nin önemli ihracatçı ülkeler karşısındaki rekabet gücünün analiz edilmesidir. Çalışmanın kapsamını dünya tavuk eti üretimi ve ticaretiyle ilgili 2003-2022 yılları arasındaki 20 yıllık döneme ait veriler oluşturmaktadır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Çalışmanın ana materyalini FAO veri tabanından elde edilen tavuk eti üretimi ve ticareti ile ilgili 2003-2022 yılları arasındaki 20 yıllık veriler oluşturmaktadır. Türkiye'nin rekabet gücünün belirlenmesinde mutlak ve göreceli rekabet avantajlarını açıklayan; Balassa indeksi (BI=RCA) ve Vollrath İndeksleri (VI1=Nispi Dış Ticaret Üstünlüğü (RTA), VI2=lnRXA, VI3=lnRTA) kullanılmıştır. Bu indekslerin yanı sıra; İthalat Sızma Oranı, Dış Rekabete Açıklık, Net İhracat Oranı, İhracat/İthalat Oranı ve Uzmanlaşma Katsayısı'ndan da yararlanılmıştır. Ayrıca, dünyada ve Türkiye'de tavuk eti üretim ve ticaretinin mevcut durumunu ortaya koymak amacıyla elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik yöntemlerinden de (yüzde, aritmetik ortalama, basit indeks, zincirleme indeks) faydalanılmıştır.

Belirli bir ülkedeki endüstrilerin ihracat performansı (a) bir ülkenin belli mallarının dünya ihracatındaki nispi payları karşılaştırılarak ve (b) nispi paylarda zaman içinde meydana gelen değişiklikleri ortaya koyarak değerlendirilebilir (Balassa, 1965). Liesner (1958), karşılaştırmalı üstünlüğü ölçmek amacıyla ihracat verilerini kullanan ilk kişidir. Liesner, Avrupa Ortak Pazarına girişin İngiliz endüstrisi üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla karşılaştırmalı maliyetlerin göstergesi olarak göreceli ihracat performansı indekslerini geliştirmiştir (Vollrath, 1991). Balassa (1965), Liesner indeksini daha işlevsel hale getirerek RCA-Açıklanan Karşılaştırmalı Üstünlük İndeksini (Revealed Comparative Advantage) geliştirmiştir. Balassa, 1977, 1979 ve 1986 yıllarında RCA İndeksi'ni değiştirmiştir (Aktas Cimen & Ertekin, 2023). Basit ama güçlü olan RCA indeksleri, bir ülkenin ticarete rakiplerine karşı iyi bir ürün üretme konusundaki göreceli yeteneğinin bir ölçüsü olarak sayısız uygulamada kullanılmıştır (French, 2017). Diğer taraftan RCA indeksi, geleneksel ticaret modelinin ruhuna uygun olarak karşılaştırmalı üstünlüğün kaynağı olan ihracatçı-sektöre özgü faktörleri izole edememektedir. Ayrıca, indeks, esas olarak zaman istikrarsızlığı ve zayıf sıralama özelliği olmak üzere bazı ampirik dağıtım zayıflıkları da içermektedir (Leromain & Orefice, 2013). Balassa RCA indeksi Eşitlik 1'deki formülle hesaplanmaktadır (Batra & Kahan, 2005; Akyüz, 2019).

$$BI = RCA_{ij} = \left(\frac{X_{ij}}{X_{it}} \right) / \left(\frac{X_{wj}}{X_{wt}} \right) \quad \text{Eq.(1)}$$

X_{ij} = i ülkesinin j malı ihracatı; X_{it} = i ülkesinin toplam ihracatı; X_{wj} = Dünya j malının toplam ihracatı; X_{wt} = Dünya toplam ihracatını göstermektedir. Eğer RCA indeks değeri 1'den büyükse karşılaştırmalı üstünlük ortaya çıkmaktadır (Fertö & Hubbard, 2003). Eğer indeks değeri 1'den küçükse ülkenin o sektörde/üründe karşılaştırmalı dezavantajı olduğunu; 1'e eşitse ülkenin o ürünün/sektörün ihracat rekabet gücünde bir denge olduğunu göstermektedir (Tosun & Demirbaş, 2008; Çukur et al., 2017; Sarıçoban & Kösekahyaoglu, 2017; Akyüz, 2019; Aktas Cimen & Ertekin, 2023). Ayrıca, Hinlopen ve Van Marrewijk (2001), Balassa indeksini kolaylıkla yorumlanabilecek dört sınıfa ayırmıştır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Balassa RCA indeks sınıfları

Table 1. Balassa RCA index classes

Sınıf	İndeks Sınıfları	Yorumları
a	0 < RCA İndeks ≤ 1	Karşılaştırmalı üstünlük yok.
b	1 < RCA İndeks ≤ 2	Zayıf karşılaştırmalı üstünlük.
c	2 < RCA İndeks ≤ 4	Orta karşılaştırmalı üstünlük.
d	4 < RCA İndeks	Güçlü karşılaştırmalı üstünlük.

Kaynak: Hinloopen ve Van Marrewijk, 2001.

Balassa (1965) tarafından geliştirilen indeksin ithalata yeterince yer vermediği, ülke ve malın çifte hesaplama (double counting) hatasına düştüğünü savunan Vollrath (1991) incelenen sektöre ait ihracat verilerini toplam ihracattan çıkararak, dünya ticaretinde ülke ve malın çifte hesaplanmasını ortadan kaldırmıştır (Vollrath, 1991). Vollrath, karşılaştırmalı avantaja ilişkin üç alternatif indeks önermiştir. Bu ölçütlerden ilki olan Nispi Dış Ticaret Üstünlüğü İndeksi (RTA), Nispi İhracat Avantajı İndeksi (RXA) ile Nispi İthalat Avantajı İndeksi (RMA) arasındaki farka eşittir (Fertö & Hubbard, 2003). RTA indeks değeri sıfırdan büyükse (pozitifse), ülke ilgili ürün (sektörde) rekabet avantajına sahiptir. Eğer indeks değeri sıfırdan küçükse, ülke ilgili ürün (sektörde) rekabet dezavantajına sahiptir (Sarıçoban & Köseahyaoğlu, 2017). İndeks formülü Eşitlik 2-3'teki gibidir (Akyüz, 2019);

$$VI1 = RTA_{ij} = RXA_{ij} - RMA_{ij} \quad \text{Eq.(2)}$$

$$RTA_{ij} = \left[\frac{\frac{X_{ij}}{X_{it} - X_{ij}}}{\frac{X_{wj} - X_{ij}}{X_{wt} - X_{it}}} \right] - \left[\frac{\frac{M_{ij}}{M_{it} - M_{ij}}}{\frac{M_{wj} - M_{ij}}{M_{wt} - M_{it}}} \right] \quad \text{Eq.(3)}$$

X_{ij} = i ülkesinin j malı ihracatını, X_{it} = i ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} = j malı toplam dünya ihracatını ve X_{wt} = Dünya toplam ihracatını göstermektedir. M_{ij} = i ülkesinin j malı ithalatını, M_{it} = i ülkesinin toplam ithalatını, M_{wj} = j malı toplam dünya ithalatını, M_{wt} = Dünya toplam ithalatını ifade etmektedir.

Vollrath'ın ikinci ölçüsü, basitçe nispi ihracat avantajının logaritmasıdır; lnRXA (Fertö & Hubbard, 2003). Nispi İhracat Avantajı İndeksi, rakip ülkelerin ihracat performanslarına bağlı olarak rekabet güçlerinin kıyaslanmasına imkân vermektedir (Akyüz, 2019). Hesaplanan indeks değeri pozitif olursa karşılaştırmalı üstünlük, negatif olursa karşılaştırmalı dezavantaj vardır (Erkekoğlu ve ark., 2014). Formülü ise Eşitlik 4'teki gibidir (Akyüz, 2019):

$$VI2 = \ln RXA = \ln \left[\frac{\frac{X_{ij}}{X_{it} - X_{ij}}}{\frac{X_{wj} - X_{ij}}{X_{wt} - X_{it}}} \right] \quad \text{Eq.(4)}$$

Vollrath'ın üçüncü ölçüsü ise Açıklanmış Rekabet Gücü'dür (Revealed Competitiveness-RC). İndeksin pozitif değerleri, karşılaştırmalı rekabet avantajını ortaya koymaktadır. Açıklanmış Rekabet Gücünün hesaplanmasında; RXA ve RMA indekslerinin logaritmik biçimde ifade edilmesinin avantajı, bunların orijin boyunca simetrik olmalarıdır. Söz konusu indeksin hesaplanması Eşitlik 5'teki gibi formüle edilmektedir (Fertö & Hubbard, 2003);

$$VI3 = RC_{ij} = \ln (RXA_{ij}) - \ln (RMA_{ij}) \quad \text{Eq.(5)}$$

Çalışmada yukarıda açıklanan indekslerin yanı sıra analizlerde kullanılan diğer oran ve katsayılar kısaca açıklanacak olursa;

İthalat Sızma Oranı: Bu oran, iç talebin ithalat tarafından ne ölçüde karşılandığını göstermektedir (OECD, 2024a). Bir sektörde ithalat miktarının, o sektöre yönelik toplam iç talep miktarına (yurtiçi üretim+ithalat-ihracat) bölünmesi ve 100 ile çarpılması sonucu elde edilmektedir. Oranın sıfıra yakın olması ithalatın iç talep içerisinde ihmal edilebilir olduğunu, 100'e yakın olması ise iç talebin tamamına yakınının ithalat ile karşılandığını göstermektedir (DPT, 2007).

Dış Rekabete Açıklık: Sektörün ithalat ve ihracat düzeylerini dikkate alarak; $((\text{ihracat}/\text{üretim}) + (1 - \text{ihracat}/\text{üretim}) \times (\text{ithalat}/\text{yurtiçi tüketim}))$ şeklinde hesaplanan oranın yüksek olması sektörün dışa açık olduğunu göstermektedir (DPT, 2007; Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Net İhracat Oranı: Net ihracatın göreceli büyüklüğünü ölçmede kullanılan oran; $(\text{ihracat} - \text{ithalat}) / (\text{ihracat} + \text{ithalat}) \times 100$ şeklinde hesaplanmaktadır. İhracatın ithalattan büyük olması durumunda pozitif değer alan oran, aksi durumda negatif değer almaktadır (Demir, 2001).

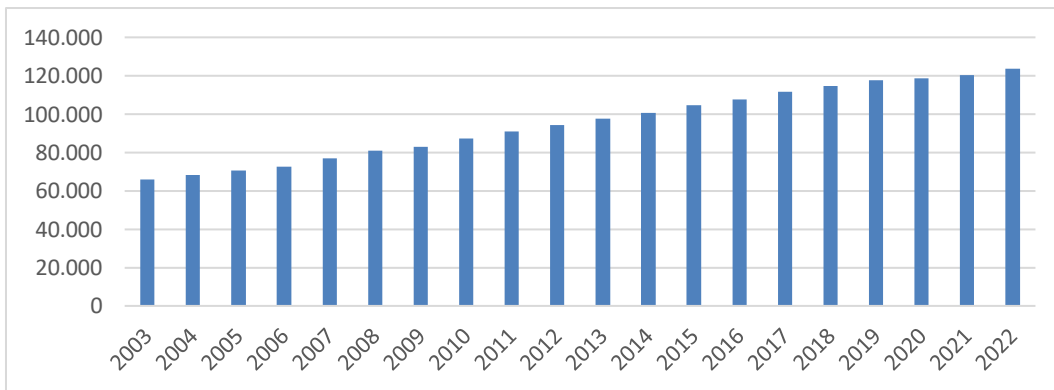
İhracat/İthalat Oranı: Sektördeki ithalat seviyelerine göre ihracat oranını hesaplamak için kullanmakta ve $(\text{ihracat}/\text{ithalat})$ şeklinde hesaplanmaktadır (Belicka & Saleh, 2011). Oranın büyüklüğü, söz konusu sektörün uzmanlaşma derecesini göstermektedir.

Uzmanlaşma Katsayısı: Bir sektördeki üretimin, o sektördeki yurtiçi tüketime bölünmesi suretiyle hesaplanmaktadır. Bu göstergenin yorumlanması ithalat sızma oranına benzemektedir. Oranın büyüklüğü sektörün uzmanlaşma düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir (DPT, 2007).

BULGULAR ve TARTIŞMA

Dünya tavuk eti üretimi, ticareti, verimi, tüketimi ve fiyatlarında ortaya çıkan gelişmeler

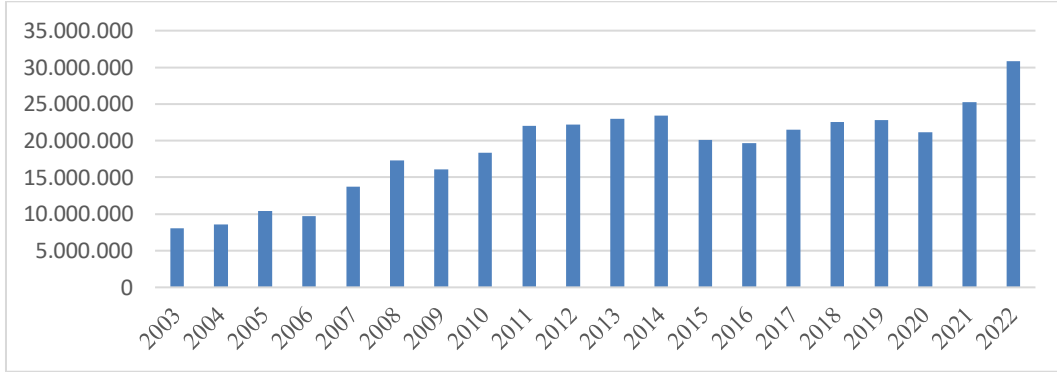
Artan nüfus ve fiyatlar karşısında toplumun hayvansal protein ihtiyacının karşılanmasında tavuk eti giderek önem kazanmaktadır. Sağlıklı beslenme konusunda her geçen gün daha duyarlı olan tüketiciler hayvansal protein açığının kapatılmasında kırmızı ete alternatif olarak daha az yağlı ve daha ucuz olan kanatlı etine yönelmektedirler (Gülaç, 2023). Buna bağlı olarak tavuk eti uluslararası ticarete de giderek daha önemli bir hale gelmektedir (Sarica, 2023). Nitekim, 2003-2022 yılları arasında dünya tavuk eti üretim miktarı sürekli bir artış eğilimi göstermiş ve 2003 yılına göre 2022 yılında %87.7'lik oranlık bir artışla 123.631.335 tona ulaşmıştır (Şekil 1). Dünyada tavuk eti üretiminde öne çıkan ülkeler sırasıyla; Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Brezilya, Rusya, Hindistan, Endonezya, Meksika, Mısır, Türkiye ve Japonya'dır. Bu ülkeler içerisinde 2022 yılı dünya tavuk eti üretiminde %15.85'lik oranla ABD ilk sıradadır. Onu Çin (%12.13) ve Brezilya (%11.75) takip etmektedir. Bu 20 yıllık süreçte dünya üretimindeki payı azalan ülkeler; ABD, Çin, Brezilya, Meksika iken, payı artan ülkeler; Rusya, Hindistan, Endonezya, Mısır, Türkiye ve Japonya'dır. Üretimde dünya lideri olan Amerika'nın, 2003 yılında %22.9 olan üretimdeki payı yıllar itibarıyla azalarak 2022 yılında %15.85'e kadar gerilemiştir. Dünya üretimindeki payını en fazla artıran ülke ise %175 oranında bir artış kaydeden Rusya olmuştur.

Şekil 1. Dünyada tavuk eti üretim miktarı (Bin ton/yıl)

Figure 1. Chicken meat production in the world (Thousand tons/year) (FAO, 2024)

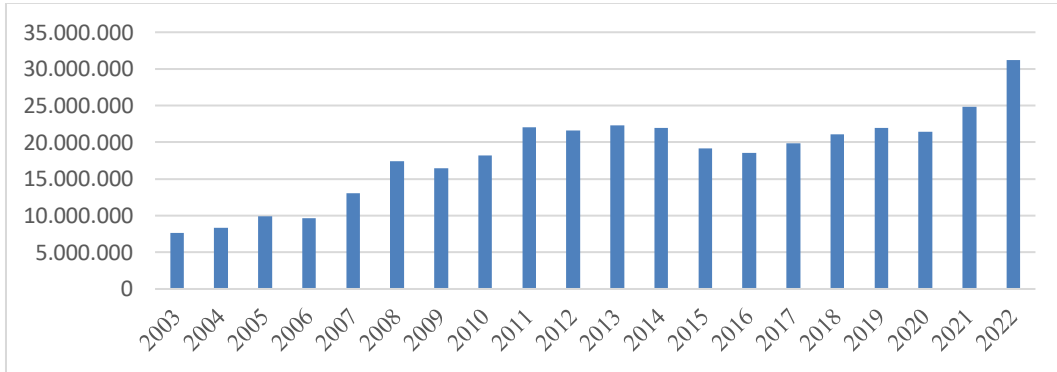
Dünya tavuk eti ihracat değeri 2003 yılına göre 2022 yılında %284.2 oranında artarak; 30.800.947 Bin US dolar olarak gerçekleşmiştir (Şekil 2). 2022 yılı itibariyle ihracatta %28.2'lik payla Brezilya ilk sıradadır. Onu ABD (%16.13), Hollanda (%9.69), Polonya (%9.20), Tayland (%3.71) ve Türkiye (%3.46) takip etmektedir. 2003 yılına göre ihracattaki payı artan ülkeler; Brezilya, Polonya, Türkiye ve Ukrayna'dır. Bu süreçte ihracattaki payı en fazla azalan ülkeler; Çin başta olmak üzere, Tayland, Almanya, Belçika, Hollanda ve ABD'dir.

Şekil 2. Dünyada tavuk eti ihracat değeri (Bin US \$/yıl)

Figure 2. Export of chicken meat in the world (Thousand US \$/year) (FAO, 2024)

Dünya toplam tavuk ithalat değeri 2003 yılına göre %309.1 oranında artarak, 2022 yılında 31.179.536 bin US dolar olarak gerçekleşmiştir (Şekil 3). Dünya'nın en kalabalık nüfusuna sahip Çin, 2022 yılında tavuk eti ithalatında %16.12'lik payla ilk sıradadır. Çin'i Birleşik Krallık (%5.65), Fransa (%5.08), Japonya (%4.94) ve Almanya (%4.89) takip etmektedir. Çin, Fransa, Meksika, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Irak ithalat oranları 20 yıllık süreçte artmıştır. Birleşik Krallık, ithalat oranını 2022 yılında 2003 yılına göre %53.4 oranında azalmıştır. Ayrıca, Japonya, Almanya ve Hollanda'da da ithalat oranları azalmıştır.

Şekil 3. Dünyada tavuk eti ithalatı (Bin US \$/yıl)

Figure 3. Importing chicken meat in the world (Thousand US \$/year) (FAO, 2024)

Tavuk eti verim düzeyinin çalışmanın kapsadığı 20 yılda arttığı ifade edilebilir. Dünya verim ortalaması 2022 yılında 16438 0.1 g/An olup; verimlilikte Brezilya 23772 0.1 g/An ile ilk sıradadır. Bunu, ABD, Hollanda, Polonya, Ukrayna, Türkiye, Almanya, Belçika, Tayland ve Çin takip etmektedir. İhracatta öne çıkan ülkelere kıyasla daha iyi olduğu değerlendirilebilir (FAO, 2024). OECD (2024b) istatistiklerinde kişi başına tavuk eti tüketim miktarları ayrı olarak verilmediğinden kanatlı eti tüketim miktarları verilmiştir. 2022 yılı itibariyle dünya kanatlı eti tüketimi 14.85 kg/kişi, AB'de 24.26 kg/kişi ve OECD ülkelerinde 31.98 kg/kişidir. Kişi başı kanatlı eti tüketiminde İsrail 65.38 kg/kişi dünyada ilk sıradadır. ABD (50.90 kg/kişi), Malezya (50.11 kg/kişi), Peru (47.35 kg/kişi) ve Avustralya (44.50 kg/kişi) takip etmektedir (OECD, 2024b).

Dünya ihracatında öne çıkan ülkelerin tavuk eti üretici fiyatları incelendiğinde; 2022 yılı itibarıyla Hollanda 1.210.6 US \$/ton ile en düşük değere sahiptir ve Türkiye'nin tavuk eti üretici fiyatı 2022 yılı itibarıyla 2.803.2 US \$/ton ile ihracatta öne çıkan ülkelere ortalama olarak iki kat fazla olmakla birlikte 2011 yılına göre %61 oranında azalmıştır (FAO, 2024).

Türkiye'de tavuk eti üretimi, ticareti, verimi, tüketimi ve fiyatlarında ortaya çıkan gelişmeler

Kanatlı eti sektörü; etlik piliç, hindi, kaz ve ördek üretimiyle bunların tüketime hazır son ürün haline getirilmesini içermektedir (Ticaret Bakanlığı, 2023). Türkiye'de kanatlı eti üretimi başta tavuk üretimi olmak üzere 1970'li yıllarda ağırlıklı olarak aile işletmeciliği şeklinde pahalı ve üretim kapasitesi sınırlı olarak yapılmaktaydı. Kanatlı eti sektöründe yapısal dönüşüm 1980'li yıllarda entegre tesislerin artmaya başlaması ve sözleşmeli üretim modeline geçişle başlamıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda sektöre yapılan büyük yatırımlarla birlikte 2000'li yıllarda Avrupa ve Dünya standardını yakalamayı başarmıştır. Dolayısıyla, Türkiye tavuk eti üretiminde sahip olduğu potansiyel ve gösterdiği teknolojik gelişmeler ile dünya rekabetinde önemli bir rol almaya her yönüyle aday bir ülke konumundadır (Hekimoğlu & Altındağ, 2019).

Dünyada tavuk eti üretimi ve tüketiminde görülen artışa paralel olarak Türkiye'de de hem üretim hem de tüketim miktarında artış görülmektedir. Özellikle kırmızı et arzında ve fiyatlarında görülen istikrarsızlık karşısında tavuk etinin hem daha ucuz ve sağlıklı olması hem de hazırlanmasının daha kolay olması gibi birçok avantajları tüketimini cazip kılmıştır (Keskin & Demirbaş, 2012; Hekimoğlu & Altındağ, 2019). Türkiye'de 2003 yılında 872.4 Bin ton tavuk eti üretimi yapılırken; 2022 yılında %177.2'lik bir artış ile 2.418 Bin tona ulaşmıştır. Dolayısıyla dünya üretimindeki payı da %1.32'den %1.96'ya yükselmiştir. Türkiye, tavuk etinde dünya ortalamasına göre daha yüksek bir verime sahip olmakla birlikte 20 yıllık süreçte dünya veriminde %10.8'lik artış kaydedilirken, Türkiye'de artış %5.4 seviyesinde kalmıştır (Çizelge 2)

Çizelge 2. Dünya tavuk eti üretiminde Türkiye'nin payı (2003-2022)

Table 1 Türkiye's share in world chicken meat production (2003-2022)

Yıl	Dünya Üretim Miktarı (Bin Ton)	Türkiye Üretim Miktarı (Bin Ton)	Dünya Üretiminde Türkiye'nin Payı %	İndeks (2003=100)	Zincirleme İndeks
2003	65.871.8	872.4	1.32	100.0	-
2004	68.292.5	876.8	1.28	100.5	100.5
2005	70.668.4	936.7	1.33	107.4	106.8
2006	72.740.4	917.7	1.26	105.2	98.0
2007	77.069.0	1.068.5	1.39	122.5	116.4
2008	80.885.7	1.087.7	1.34	124.7	101.8
2009	83.084.2	1.293.3	1.56	148.2	118.9
2010	87.263.1	1.444.1	1.65	165.5	111.7
2011	90.968.3	1.613.3	1.77	184.9	111.7
2012	94.311.0	1.723.9	1.83	197.6	106.9
2013	97.577.8	1.758.4	1.80	201.6	102.0
2014	100.751.7	1.894.7	1.88	217.2	107.8
2015	104.738.0	1.909.3	1.82	218.8	100.8
2016	107.467.7	1.879.0	1.75	215.4	98.4
2017	111.658.9	2.136.7	1.91	244.9	113.7
2018	114.567.8	2.156.7	1.88	247.2	100.9
2019	117.781.0	2.138.5	1.82	245.1	99.2
2020	118.719.6	2.138.5	1.80	245.1	100.0
2021	120.421.0	2.245.8	1.86	257.4	105.0
2022	123.631.3	2.418.0	1.96	277.2	107.7

Kaynak: FAO, 2024 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin ihracatta rakibi olan ülkelerden 2022 yılı üretici fiyatlarına (çiftlik kapısı fiyatları) göre; Hollanda 1.210.6 US\$/ton ile en düşük fiyat ile rekabet avantajına sahipken, bunu Polonya (1.294.1 US\$/ton), ABD (1.873.9 US\$/ton) ve Türkiye (2.803.2 US\$/ton) takip etmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin 2011 yılına göre 2022 yılında üretici fiyatlarında %39'luk bir azalma olmasına rağmen Hollanda, Polonya ve ABD'ye göre fiyatı yüksektir.

Türkiye 2022 yılı kişi başı tavuk eti tüketim miktarı dünya ortalamasından (14.85 kg/kişi) yüksek olmakla birlikte OECD ülkeleri (31.98 kg/kişi) ve Avrupa Birliği'nden (24.26 kg/kişi) düşük düzeydedir (BESD-Bir, 2024; OECD, 2024b). Türkiye'nin tavuk eti ihracatı değeri 2003 yılında sadece 15.269 bin US dolar iken; 20 yılda %6887.2 oranında ciddi bir artış göstererek 2022 yılında 1.066.873 bin US dolara ulaşmıştır. Bu süreçte dünya ihracatından alınan pay oranı da %0.2'den %3.5'e yükselmiştir. Bir önceki yıla göre ihracat değerinde azalış gösterilen yıllar; 2006, 2015, 2016 ve 2020'dir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Türkiye'nin tavuk eti ihracat değeri ve dünya ihracat değerindeki payı (%)

Table 3. Türkiye's chicken meat export value and its share in world export value (%)

Yıl	Türkiye İhracat Değeri		Zincirleme İndeks	Dünya İhracat Değeri	
	(Bin US \$)	İndeks(2003=100)		(Bin US \$)	Dünya İhracatında Türkiye'nin Payı %
2003	15.269	100.0	-	8.017.699	0.2
2004	18.865	123.6	123.6	8.570.000	0.2
2005	31.998	209.6	169.6	10.431.347	0.3
2006	21.013	137.6	65.7	9.731.929	0.2
2007	30.873	202.2	146.9	13.744.669	0.2
2008	83.929	549.7	271.9	17.263.126	0.5
2009	149.632	980.0	178.3	16.087.422	0.9
2010	202.257	1324.6	135.2	18.372.369	1.1
2011	380.772	2493.8	188.3	22.028.478	1.7
2012	519.079	3399.6	136.3	22.235.775	2.3
2013	596.749	3908.2	115.0	22.972.164	2.6
2014	635.002	4158.8	106.4	23.374.223	2.7
2015	429.636	2813.8	67.7	20.076.980	2.1
2016	351.026	2298.9	81.7	19.673.822	1.8
2017	515.421	3375.6	146.8	21.527.074	2.4
2018	553.128	3622.6	107.3	22.513.305	2.5
2019	584.321	3826.8	105.6	22.780.793	2.6
2020	530.518	3474.5	90.8	21.117.684	2.5
2021	826.159	5410.7	155.7	25.228.851	3.3
2022	1.066.873	6987.2	129.1	30.800.947	3.5

Kaynak: FAO, 2024 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yıllara göre ihracat yapılan ülkelerde bazı değişiklikler olmakla birlikte Türkiye'nin ihracat yaptığı başlıca ülkeler; Irak başta olmak üzere Çin, İran, Libya Kongo, Gürcistan, Belarus, BAE, Kuveyt, Katar ve Özbekistan'dır. 2022 yılı itibarıyla tavuk eti ihracatında ilk sırada %60.5'lik oran Irak yer alırken; %8.3'lük payla Çin ikinci sıradadır. Genellikle Ortadoğu ülkeleri ve Çin'le ticaret gerçekleştirilmektedir.

Türkiye tavuk eti üretimi bakımından kendine yeterli bir ülke olmakla birlikte, 2019-2022 yıllarında ithalatta önemli bir artış olduğu görülmektedir. 2003 yılında 46 bin US dolar olan ithalat değeri 2022 yılında 105.338 bin US dolara yükselmiştir. 2003 yılında 62 ton olan ithalat miktarı 2022 yılında 63.190 tona çıkmıştır (FAO, 2024). Bununla birlikte TEPGE (2019) raporunda "Tavuk etinde ihracatçı olan Türkiye'nin 2017 yılındaki 3 bin tonluk tavuk eti ithalatının; sınırda gerçekleştirilen iade ya da iptal işlemlerinden kaynaklandığı" belirtilmektedir. Yine, 2022 yılında Türkiye'nin tavuk eti ithalatı bulunmadığı ancak ithalatçı ülke tarafından reddedilen veya ticari anlaşmazlıklar vb. sebeplerle ihracattan geri dönen sevkiyatların TÜİK verilerinde "ithalat" olarak değerlendirildiği belirtilmektedir (Gülaç, 2023). Ekonomi basınında Türk menşeli bir firmanın donmuş tavuk eti ithalatı yaptığına da yer verilmiştir (Güler, 2018).

Ayrıca, Brezilya menşeli bir firmanın helal et pazarına girerek payını arttırmak amacıyla 2017 yılında Türkiye'nin en büyük tavuk eti şirketlerinden birinin %79.8 hissesini satın alması da ithalat verilerini açıklamaktadır (Donat, 2017) Türkiye 2022 yılı itibarıyla Brezilya (%48.7) başta olmak üzere Ukrayna (%33) ve ABD'den (%17.4) tavuk eti ithalatı gerçekleştirmiştir (FAO, 2024; ITC Trade Map, 2024; TÜİK, 2024).

Türkiye, tavuk eti dış ticaretinde ihracatçı konumdadır ve 20 yılda dış ticaret dengesinde sürekli lehe bir artış olmuştur. 2003 yılına göre dış ticaret dengesindeki artış %6216.3'tür. Dış ticaret dengesinde özellikle 2008 yılında başlayan yükseliş eğiliminin 2014 yılında pik yaptıktan sonra 2016-2017 yılları arasında düştüğü, 2018 yılında görülen yükselişin ardından ise ikinci düşüş eğiliminin 2020 yılında olduğu ve 2021-2022 yıllarında tekrar yükselişe geçildiği görülmektedir. Bir önceki yıla göre değişimde 2006 yılı ve 2015 yıllarındaki azalış oldukça yüksektir. Diğer taraftan 2008 yılı bir önceki yıla göre %170.2'lik oranla artışın en fazla olduğu yıldır (Çizelge 4).

Çizelge 4. Türkiye'nin Tavuk Eti Dış Ticaret Dengesi (2003-2022)

Table 4. Türkiye's chicken meat foreign trade balance (2003-2022)

Yıl	İhracat Değeri (Bin US \$)	İthalat Değeri (Bin US \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin US \$) (İhracat-İthalat)
2003	15.269	46	15.223
2004	18.865	0	18.865
2005	31.998	189	31.809
2006	21.013	13	21.000
2007	30.873	67	30.806
2008	83.929	693	83.236
2009	149.632	1.413	148.219
2010	202.257	745	201.512
2011	380.772	1.317	379.455
2012	519.079	847	518.232
2013	596.749	710	596.039
2014	635.002	658	634.344
2015	429.636	1.317	428.319
2016	351.026	205	350.821
2017	515.421	1.996	513.425
2018	553.128	5.383	547.745
2019	584.321	41.358	542.963
2020	530.518	37.165	493.353
2021	826.159	54.185	771.974
2022	1.066.873	105.338	961.535

Kaynak: FAO, 2024 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin tavuk eti ticaretinde uluslararası rekabet gücünün analizi

Çalışmanın materyal ve yöntem başlığında açıklanan indeks, oran ve katsayılarla tavuk eti küresel ticaretinde Türkiye'nin rakiplerini belirlemek amacıyla ülkelerin 2018-2022 yılı ihracat değerlerinin aritmetik ortalaması alınmıştır. Dünya tavuk eti ihracatında ilk dört sırada yer alan Brezilya (%27.20), ABD (%15.57), Hollanda (%10.59) ve Polonya'nın (%8.03) toplam dünya ihracatının %61.4'ünü gerçekleştirdiği saptanmıştır. Türkiye'nin tavuk etindeki uluslararası rekabet gücünün belirlenmesinde en önemli rakip ülkelerin; Brezilya, ABD, Hollanda ve Polonya olduğu belirlenmiştir (Çizelge 5).

Çizelge 5. Dünya tavuk eti ihracatında Türkiye'nin rakipleri(%)

Table 5. Türkiye's competitors in the world chicken meat exports (%)

S.No	Ülkeler	2018 %	2019 %	2020 %	2021 %	2022 %	2018-2022 Yılı Ortalama İhracat Değeri, Bin US\$	Kümülatif %	Toplam %
1	Brezilya	26.1	28.1	26.0	27.1	28.2	6.660.334	27.2	27.2
2	ABD	14.2	14.3	16.2	16.7	16.1	3.812.509	15.6	42.8
3	Hollanda	11.4	10.9	11.1	10.3	9.7	2.593.353	10.6	53.4
4	Polonya	7.4	7.6	7.7	7.9	9.2	1.966.291	8.0	61.4
5	Belçika	4.1	3.5	3.8	3.7	3.4	899.829	3.7	65.1
6	Tayland	3.0	3.5	4.3	3.5	3.7	883.189	3.6	68.7
7	Çin	6.0	3.8	2.7	2.3	2.1	806.255	3.3	72.0
8	Türkiye	2.5	2.6	2.5	3.3	3.5	712.200	2.9	74.9
9	Ukrayna	2.2	2.5	2.6	2.8	2.7	636.295	2.6	77.5
10	Almanya	2.9	2.7	2.5	2.3	2.6	634.331	2.6	80.1
11	Diğer ülkeler	20.1	20.6	20.7	20.0	18.8	4.883.731	19.9	100.0
Dünya Toplamı		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	24.488.316	100.0	

Kaynak: FAO, 2024 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin dünya tavuk eti pazarındaki rekabet gücünü belirlemek amacıyla ticarete öne çıkan Brezilya, ABD, Hollanda, Polonya ve Türkiye için, Balassa ve Vollrath'a göre rekabet edebilirlik indeksleri ve diğer göstergeler hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Çizelge 6'da verilmiştir. Balassa indeksi sıfır ile sonsuz arasında değer almaktadır. Eğer indeks değeri birden büyükse o ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Eğer indeks değeri birden az ise ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir (Bashimov, 2020). Balassa İndeksleri açısından değerlendirildiğinde; RCA indeksine göre dünya tavuk eti ticaretinde Brezilya'nın diğer ülkelere göre rekabet üstünlüğü vardır. Brezilya ortalama 24.37 indeks değeri ile uluslararası tavuk eti ticaretinde güçlü bir üstünlüğe sahiptir. Brezilya'yı sırasıyla Hollanda, Polonya, ABD ve Türkiye takip etmektedir. 2009 yılı öncesinde dünya tavuk eti ticaretinde rekabet avantajı olmayan Türkiye'nin ortalama 1.89 indeks değeri ile dört ülkeye göre rekabet gücü daha azdır. Diğer taraftan Türkiye, Hollanda'ya göre 2017-2022 yılları arasında; ABD'ye göre ise 2012-2022 yılları arasında daha yüksek bir indeks değerine sahiptir. 2022 yılı baz alındığında; 3.35 indeks değeriyle Türkiye Brezilya, Polonya'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Daha önce yapılan çalışmalar ile karşılaştırıldığında; Berk, 2019'un 2007-2018 yıllarını kapsayan çalışmasında Balassa indeksleri ortalamasına göre Brezilya (24.1), Polonya, Hollanda ve Türkiye'nin (2.0), Belçika (1.6), Çin (Hong-Kong-1.3) uluslararası etlik piliç rekabetinde avantaja sahip olduğu tespit edilmiştir. Sahinli ve Abdul-Kareem, 2010-2014 yılları arasında bir bütün olarak kanatlı eti sektöründeki uluslararası rekabeti Balassa indeksi kullanarak belirlediği çalışmasında; Brezilya ilk sırada (2010 yılı 27.51, 2014 yılı 28.74) yer alırken; Türkiye (2010 yılı 1.55, 2014 yılı 4.10) altıncı sırada yer alması ile Türkiye'nin rekabet gücünün arttığı belirlenmiştir. Vollrath İndekslerinden VI1 olarak kodlanan Nispi Dış Ticaret Üstünlüğü İndeksi (RTA) ortalamalarına göre tüm ülkelerin değeri pozitif olup; genel olarak karşılaştırmalı üstünlükleri vardır. Brezilya (35.15), tavuk eti ticaretinde en fazla üstünlüğe sahip ülkedir. Bunu, Polonya (3.70), Hollanda (2.34), ABD (2.30) ve Türkiye (1.89) takip etmektedir. 2022 verileri temel alındığında; Türkiye 3.22 indeks değeriyle Brezilya ve Polonya'dan sonra üçüncü en yüksek değere sahip ülkedir. Elde edilen bu sonuçlar Berk 2019, çalışmasındaki sonuçlarla benzer niteliktedir. Bu kapsamda, 2007-2018 yılları arasındaki Brezilya'nın RTA indeksi ortalaması 35.06 iken; ABD'nin 2.29, Polonya'nın 3.94, Hollanda'nın 2.61, Türkiye'nin 2.07 ve Belçika'nın 1.08'dir.

VI2=lnRXA indeks değerlerine göre Brezilya'nın (3.55) nispi ihracat üstünlüğü yüksektir. Nispi ihracat üstünlüğünde ilk sırada yer alan Brezilya'yı, Hollanda (1.29), Polonya (1.28) ve ABD (0.84) takip etmektedir. lnRXA indeks değeri düşük olan Türkiye (0.33) ihracat rekabetinde marjinal sınırdadır.

VI3=RC=lnRXA-lnRMA ; Açıklanmış Rekabet Gücü İndeksi (RC) değerinin pozitif olmasının rekabet avantajının var olması anlamını taşımaktadır. Bu kapsamda tüm ülkelerin indeks değeri pozitif ve rekabet güçleri bulunmaktadır. Brezilya 7.41 ortalama indeks değeri ile en yüksek rekabet gücüne sahip ülke olurken; tavuk eti ithalatı diğer ülkelere kıyasla oldukça düşük olan Türkiye ortalama 5.57 indeks değeriyle ikinci sıradadır. Türkiye'yi ABD (3.78), Polonya

Çizelge 6. Tavuk eti ihracatında öne çıkan ülkelerin rekabet edebilirlik indeksleri (2003-2022)

Table 6. Competitiveness indexes of the leading countries in chicken meat exports (2003-2022)

Yıl	Brezilya				ABD				Hollanda				Polonya				Türkiye			
	BI*	VI1	VI2	VI3	BI	VI1	VI2	VI3	BI	VI1	VI2	VI3	BI	VI1	VI2	VI3	BI	VI1	VI2	VI3
2003	21.97	28.31	3.34	8.55	1.96	2.17	0.78	4.73	3.29	2.02	1.28	0.82	1.24	1.11	0.22	2.26	0.30	0.30	-1.20	6.11
2004	27.87	39.94	3.69	8.98	2.30	2.61	0.97	4.38	3.13	2.00	1.22	0.89	2.05	1.44	0.73	1.19	0.32	0.32	-1.15	**
2005	27.83	41.53	3.73	8.43	2.33	2.64	0.98	4.61	3.30	2.12	1.28	0.89	2.58	2.21	0.96	1.85	0.43	0.43	-0.84	5.53
2006	26.15	37.74	3.63	8.49	2.27	2.54	0.95	4.19	3.95	2.97	1.48	1.12	3.01	2.76	1.12	2.27	0.30	0.30	-1.20	7.85
2007	26.52	38.83	3.66	8.21	2.50	2.85	1.07	4.04	3.61	2.71	1.39	1.13	2.59	2.39	0.97	2.34	0.29	0.29	-1.25	6.53
2008	27.58	42.35	3.75	8.67	2.65	3.06	1.13	4.15	3.10	2.16	1.21	1.03	2.14	2.02	0.78	2.66	0.59	0.58	-0.53	5.22
2009	24.45	35.59	3.57	8.48	2.55	2.93	1.09	3.95	3.06	2.08	1.20	0.99	2.62	2.54	0.99	2.91	1.13	1.12	0.12	5.00
2010	23.73	35.20	3.56	7.89	2.19	2.41	0.90	3.80	3.12	2.21	1.22	1.07	2.99	2.94	1.12	3.20	1.46	1.46	0.38	6.08
2011	22.93	34.21	3.53	7.26	2.20	2.42	0.90	3.99	3.19	2.33	1.24	1.12	3.02	3.00	1.13	3.46	2.32	2.35	0.86	6.26
2012	23.22	33.79	3.52	7.39	2.37	2.67	1.00	3.94	3.36	2.52	1.29	1.18	3.72	3.74	1.34	3.72	2.82	2.87	1.05	6.85
2013	24.73	36.19	3.59	7.03	2.29	2.54	0.96	3.76	3.03	2.26	1.18	1.20	3.67	3.69	1.34	3.54	3.03	3.10	1.13	7.22
2014	25.18	36.39	3.60	6.82	2.13	2.33	0.87	3.78	3.08	2.35	1.20	1.23	3.48	3.48	1.28	3.39	3.08	3.15	1.15	7.25
2015	26.66	39.44	3.68	6.73	1.64	1.69	0.56	3.29	3.52	2.70	1.34	1.23	3.79	3.81	1.37	3.46	2.44	2.48	0.91	6.13
2016	25.98	37.98	3.64	6.91	1.59	1.63	0.53	3.24	3.62	2.77	1.37	1.21	4.35	4.40	1.52	3.29	1.99	2.01	0.70	7.73
2017	24.08	34.89	3.55	6.57	1.69	1.74	0.59	3.30	3.50	2.27	1.34	0.91	4.86	4.92	1.64	3.12	2.68	2.72	1.00	5.89
2018	21.06	28.81	3.36	6.26	1.65	1.69	0.57	3.19	3.76	2.42	1.42	0.88	5.44	5.45	1.76	2.75	2.83	2.86	1.06	4.86
2019	23.54	33.26	3.51	6.40	1.63	1.68	0.55	3.32	3.54	2.46	1.35	1.01	5.63	5.75	1.80	2.98	2.66	2.54	1.00	2.77
2020	21.73	29.72	3.39	6.36	1.99	2.11	0.78	3.43	3.52	2.53	1.35	1.07	5.31	5.55	1.74	3.57	2.59	2.50	0.97	2.95
2021	21.39	29.65	3.39	6.19	2.11	2.25	0.85	3.25	3.26	2.09	1.26	0.89	5.49	5.75	1.78	3.64	3.22	3.13	1.20	2.92
2022	20.75	29.23	3.38	6.57	1.92	2.02	0.75	3.17	3.10	1.76	1.20	0.75	6.61	7.10	1.98	4.01	3.35	3.22	1.24	2.70
Ortalama	24.37	35.15	3.55	7.41	2.10	2.30	0.84	3.78	3.35	2.34	1.29	1.03	3.73	3.70	1.28	2.98	1.89	1.89	0.33	5.57

*BI (RCA)>1, VI1 (RTA), VI2 (lnRXA) ve VI3(lnRXA-lnRMA)>0 ise uluslararası rekabet üstünlüğü vardır.

**2004 yılı ithalat verisi "0" olduğu için hesaplanamamıştır.

Kaynak: FAO,2024 ve ITC Trade Map, 2024 verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

(2.98) ve Hollanda (1.03) takip etmektedir. İthalat oranı diğer ülkelere göre yüksek olan Hollanda'nın rekabet gücü zayıftır. Türkiye, 2003-2018 yılları arasında ABD'ye, 2003-2022 yılları arasında Hollanda'ya göre daha yüksek indeks değerine sahiptir. 2019-2022 yılları arasında tavuk eti ithalatı artan Türkiye'nin, rekabet gücünde azalma meydana gelmiştir. 2007-2018 yıllarını kapsayan çalışmada (Berk 2019), Brezilya'nın RC indeks ortalama değeri 7.28, Türkiye'nin 6.30, ABD'nin 3.67, Polonya'nın 3.08, Belçika'nın 1.05 ve Hollanda'nın 1.04 olarak hesaplanmıştır. Tavuk eti üretimine ilişkin diğer rekabet göstergeleri Çizelge 7'de verilmiştir. İthalat Sızma Oranı açısından Hollanda ortalama 134.53'lük değerle ithalat yoğunluğu ve dışa dönüklük derecesi oldukça yüksektir. İthalat yoğunluğu en düşük ülke Brezilya (0.03) olup; ABD (0.34), Türkiye (0.60) ve Polonya (3.04)'nin ithalat sızma oranı da düşüktür. Türkiye'nin ithalat sızma oranının 2019 yılından itibaren artmaya başladığı dolayısıyla tavuk etinde ithalata yönelmeye başladığı söylenebilir.

Dış Rekabete Açıklıkta ortalama değere göre Hollanda 0.92 ile ülkeler arasında dışa en açık olandır. Bununla birlikte, Brezilya 0.30, Polonya 0.31 ile orta düzeyde dışa açık; Türkiye 0.15 ve ABD 0.18 oranlarıyla düşük düzeyde dışa açık olduğu belirtilebilir. Dış rekabete açıklıkta ülkeler arasında Türkiye en düşük orana sahiptir.

Net İhracat Oranı ortalama değerinde Brezilya (99.87), ABD (97.05) ve Türkiye (96.30) ilk üçte yer almaktadır ve ticari performansları yüksektir. Polonya ortalama oranı 79.18 ile Hollanda'ya (45.54) göre ticari performansı daha iyi durumdadır. Hollanda ticari performansı karşılaştırılan ülkeler arasında en düşük olandır.

Uzmanlaşma Katsayısı ortalama değerleri incelendiğinde; Hollanda (3.44) ilk sıradadır, bunu sırasıyla Brezilya (1.43), Polonya (1.41), ABD (1.22) ve Türkiye (1.17) takip etmektedir. Türkiye, uzmanlaşma katsayısı açısından en düşük düzeye sahiptir. Tavuk eti üretiminde kendine yeterli bir ülke olan Türkiye'nin yıllar itibarıyla uzmanlaşma katsayısı artmıştır. Bu kapsamda, 2022 yılı verileri baz alındığında 1.33 katsayı değeriyle, ABD'nin (1.23) önüne geçerek dördüncü sıraya çıkmaktadır.

Sonuç olarak; tavuk eti, hayvansal protein ihtiyacının karşılanmasında kırmızı ete göre avantajları nedeniyle daha sürdürülebilir gıda arzının sağlanmasında stratejik besin kaynaklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de tavuk etine olan talep giderek artmaktadır. Türkiye, tavuk eti üretiminde son yıllarda gösterdiği performansla uluslararası ticarete önemli bir yere sahiptir. Ticarete diğer önemli ülkeler karşısında, Türkiye'nin tavuk eti sektörünün uluslararası rekabet gücü 2003-2022 yılları arasındaki dönemde, Balassa ve Vollrath İndeksleri ve diğer göstergeler yardımıyla analiz edilmiştir. Analizde kullanılan indeks ve göstergeler mutlak ve göreceli rekabet avantajlarını nedenine inmeden açıklamaktadır.

Elde edilen analiz sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde; Türkiye'nin tavuk eti üretiminde uluslararası rekabet avantajı olduğu ve genel olarak son yıllarda rekabet gücünün arttığı da tespit edilmiştir. Bununla birlikte, pazarda ilk sıralarda yer alan Brezilya, Polonya ve ABD'ye göre Türkiye'nin rekabet avantajı daha düşük düzeydedir. Ayrıca, Hollanda'nın yüksek ithalat oranı nedeniyle ithalat miktar/değerlerini içeren indeks ve göstergelerde (ithalat sızma oranı, net ihracat oranı, ihracat/ithalat oranı ve VI3 indeksinde) Türkiye'ye kıyasla daha dezavantajlı olduğu tespit edilmiştir. Türkiye, tavuk eti üretiminde öne çıkan ülkelerle karşılaştırmalı üstünlüğü genel olarak değerlendirildiğinde; Brezilya, ABD ve Polonya'dan sonra dördüncü sıradadır. Tavuk eti üretiminde kendine yeterli olan Türkiye'nin ithalat oranı düşük olup; bu durum önemli bir rekabet avantajı yaratmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin tavuk eti dış ticaretinde sürdürülebilir bir rekabet gücü elde etmesinin önündeki engellerin aşılması için ülke ekonomisinin genel durumundan kaynaklı yapısal sorunlarla (yüksek enflasyon, sermaye yetersizliği, yüksek enerji maliyetleri gibi) birlikte; pazar riski, yüksek yem maliyetleri, damızlık piliç geliştirme gibi teknik ve ekonomik sorunların da çözüme kavuşturulması gerektiği değerlendirilmektedir.

Çizelge 7. Tavuk eti ihracatında öne çıkan ülkelerin rekabet güçlerine ilişkin diğer göstergeler (2003-2022)

Table 7. Other indicators regarding the competitiveness of leading countries in chicken meat exports (2003-2022)

Ülke	Göstergeler	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Ort.		
Brezilya	İthalat Sızma Oranı	0.00	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.02	0.03	0.03	0.04	0.03	0.04	0.03	0.03	0.04	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.03	
	Dış Rekabete Açıklık	0.25	0.28	0.35	0.32	0.33	0.32	0.33	0.32	0.32	0.31	0.31	0.30	0.29	0.30	0.30	0.29	0.28	0.29	0.28	0.29	0.30	0.30	0.30
	Net İhracat Oranı	99.97	99.97	99.96	99.96	99.95	99.96	99.96	99.96	99.94	99.88	99.88	99.82	99.85	99.79	99.84	99.83	99.82	99.75	99.74	99.75	99.78	99.78	99.87
	İhracat/İthalat Oranı	7198.66	7529.57	5021.76	5536.86	3640.53	4729.22	4903.53	3095.49	1608.06	1666.84	1081.74	1368.75	962.94	1269.25	1193.13	1125.61	785.57	756.31	795.38	905.16	2758.72	2758.72	2758.72
	Uzmanlaşma Katsayısı	1.33	1.39	1.54	1.46	1.50	1.47	1.49	1.48	1.48	1.45	1.45	1.42	1.41	1.42	1.43	1.41	1.39	1.41	1.39	1.41	1.43	1.43	1.43
ABD	İthalat Sızma Oranı	0.09	0.12	0.14	0.21	0.28	0.35	0.37	0.37	0.36	0.38	0.40	0.38	0.39	0.39	0.36	0.39	0.36	0.43	0.45	0.51	0.51	0.34	0.34
	Dış Rekabete Açıklık	0.16	0.15	0.15	0.16	0.18	0.22	0.22	0.20	0.20	0.21	0.21	0.20	0.16	0.17	0.17	0.17	0.17	0.19	0.19	0.20	0.20	0.20	0.18
	Net İhracat Oranı	99.04	98.61	98.42	97.81	97.50	97.49	97.29	97.00	97.18	97.18	96.89	96.99	96.05	96.20	96.43	96.20	96.44	96.34	96.20	95.78	95.78	97.05	97.05
	İhracat/İthalat Oranı	207.80	143.06	125.79	90.45	79.05	78.63	72.79	65.70	70.01	69.85	63.41	65.34	49.59	51.63	54.95	51.67	55.24	53.63	51.69	46.36	77.33	77.33	77.33
	Uzmanlaşma Katsayısı	1.19	1.17	1.18	1.18	1.22	1.27	1.27	1.24	1.25	1.26	1.25	1.24	1.19	1.19	1.20	1.20	1.19	1.23	1.23	1.23	1.23	1.23	1.22
Hollanda	İthalat Sızma Oranı	130.02	69.17	98.65	137.72	105.34	97.78	90.69	145.72	177.40	108.86	86.53	87.61	88.00	103.21	169.69	197.47	288.01	191.63	159.55	157.47	134.53	134.53	134.53
	Dış Rekabete Açıklık	0.97	0.95	1.00	0.96	1.00	1.00	1.00	0.94	0.86	1.00	0.99	0.99	1.00	1.00	0.90	0.82	0.54	0.84	0.86	0.85	0.92	0.92	0.92
	Net İhracat Oranı	46.12	39.55	39.43	45.86	49.94	25.25	40.54	48.05	47.41	45.81	47.35	48.29	55.26	58.40	53.42	52.63	53.74	52.58	33.61	27.53	45.54	45.54	45.54
	İhracat/İthalat Oranı	2.71	2.31	2.30	2.69	2.99	1.68	2.36	2.85	2.80	2.69	2.80	2.87	3.47	3.81	3.29	3.22	3.32	3.22	2.01	1.76	2.76	2.76	2.76
	Uzmanlaşma Katsayısı	3.23	1.91	2.28	3.33	3.10	1.66	2.24	3.70	4.20	2.84	2.56	2.64	3.17	3.90	4.89	5.39	7.69	5.25	2.62	2.20	3.44	3.44	3.44
Polonya	İthalat Sızma Oranı	1.39	6.90	5.89	5.63	4.24	2.77	2.04	2.03	1.70	1.93	1.75	1.56	1.61	2.17	4.03	4.04	4.44	2.01	2.29	2.47	3.04	3.04	3.04
	Dış Rekabete Açıklık	0.07	0.15	0.18	0.19	0.19	0.23	0.22	0.27	0.27	0.28	0.29	0.29	0.34	0.43	0.51	0.42	0.46	0.44	0.46	0.48	0.31	0.31	0.31
	Net İhracat Oranı	63.02	14.13	40.18	47.91	61.38	80.65	84.87	88.56	90.66	89.86	91.19	92.22	93.64	93.97	91.71	87.69	88.67	94.65	94.32	94.37	79.18	79.18	79.18
	İhracat/İthalat Oranı	4.41	1.33	2.34	2.84	4.18	9.34	12.22	16.49	20.40	18.72	21.71	24.71	30.46	32.16	23.14	15.24	16.66	36.40	34.23	34.55	18.08	18.08	18.08
	Uzmanlaşma Katsayısı	1.05	1.02	1.08	1.10	1.13	1.23	1.23	1.31	1.33	1.34	1.36	1.37	1.48	1.68	1.89	1.57	1.69	1.71	1.76	1.83	1.41	1.41	1.41
Türkiye	İthalat Sızma Oranı	0.01	0.00	0.02	0.00	0.01	0.06	0.10	0.03	0.04	0.03	0.02	0.02	0.06	0.01	0.16	0.34	2.59	2.68	2.40	3.48	0.60	0.60	0.60
	Dış Rekabete Açıklık	0.03	0.03	0.05	0.04	0.05	0.07	0.09	0.10	0.15	0.17	0.20	0.21	0.18	0.17	0.19	0.21	0.24	0.26	0.28	0.30	0.15	0.15	0.15
	Net İhracat Oranı	99.49	100.00	99.36	99.89	99.77	98.39	98.02	99.36	99.54	99.74	99.80	99.84	99.47	99.95	98.65	97.45	83.24	84.32	87.06	82.64	96.30	96.30	96.30
	İhracat/İthalat Oranı	390.21	*	309.91	1790.67	876.41	123.26	99.97	310.30	434.41	780.77	1023.07	1252.66	377.07	3722.44	147.16	77.58	10.93	11.76	14.45	10.52	619.13	619.13	619.13
	Uzmanlaşma Katsayısı	1.03	1.03	1.05	1.04	1.05	1.08	1.10	1.11	1.17	1.21	1.26	1.26	1.21	1.20	1.23	1.26	1.29	1.32	1.33	1.17	1.17	1.17	1.17

*2004 yılı ithalat verisi "0" olduğu için hesaplanamamıştır.

Kaynak: FAO, 2024 verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMA BEYANI

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

ETİK ONAY BEYANI

Bu makalede insan veya hayvan deneklerle herhangi bir çalışma bulunmaması nedeniyle etik onaya gerek duyulmamaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktas Cimen, Z., & Ertekin, C. (2023). Competitiveness of Türkiye's agricultural machinery and equipment sector. *International Journal of Agriculture, Environment and Food Sciences*, 7 (3), 703-717. <https://doi.org/10.31015/jaefs.2023.3.24>
- Akyüz, K.C. (2019). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi kullanılarak kağıt ve kağıt ürünleri sanayi sektörünün rekabet gücünün belirlenmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 164-171. <https://doi.org/10.24011/barofd.525879>
- Balassa, B. (1965). Trade liberalisation and "revealed" comparative advantage. *The Manchester School*, 33 (2), 99-123. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x>
- Bashimov, G. (2020). İhracat performansının açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yöntemi ile değerlendirilmesi: Orta Asya ülkeleri örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (20), 67-78.
- Batra, A., & Khan, Z. (2005). Revealed comparative advantage: An analysis for India and China. Working Paper, No. 168. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/176190/1/icrier-wp-168.pdf>
- Belicka, S., & Saleh, A.S. (2011). Comparative advantage analysis in selected trade deficit categories in Australia: 1990-2006. *Academy of Taiwan Business Management Review*, 7 (2), 113-141.
- Belova, A.V., Smutka, L., & Rosochatecká, E. (2012). World chicken meat market-Its development and current status. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 60 (4), 15-30.
- Berk, A. (2019). Küresel etlik piliç ticaretinde Türkiye'nin rekabet gücü. 11. *Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi*, 28 Ekim-01 Kasım, Antalya, Türkiye, 75-84 s.
- BESD-BİR. (2024). Türkiye Kişi Başına Kanatlı Eti Tüketimi (kg). <https://besd-bir.org/assets/uploaded/Tr-kisi-basina-kanatli-eti-tuketimi3.pdf>
- Çınar, H., Demir, A., Top, B., & van Horne, P. (2007). Çalışma raporu: Türkiye kanatlı eti alt sektör analizi. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/Yayin%20Arşivi/2006-2011%20Yayin%20Arşivi/YayinNo165.pdf>
- Çukur, F., Demirbaş, N., & Gölge, E. (2017). International competitiveness of the Turkish olive oil sector. *Selcuk Journal of Agriculture and Food Sciences*, 31 (3), 162-168.
- Demir, İ. (2001). Türkiye beyaz eşya sanayiinin rekabet gücü ve geleceği. Uzmanlık Tezi, DPT 2571. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turkiye-Beyaz-Esya-Sanayinin-Rekabet-Gucu-ve-Gelecegi-Ibrahim-Demir.pdf>
- DPT. (2007). Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013): Gıda sanayii özel ihtisas komisyonu raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dokuzuncu-Kalkinma-Plani-Gida-Sanayii-OIK.pdf>
- Donat, İ. (2017). Brezilyalı gıda devi BRF, Banvit'i neden satın aldı? <https://m.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/1973149-brezilyali-gida-devi-brf-banviti-neden-satin-aldi>

- Elmadfa, I., & Meyer, A.L. (2017). Animal proteins as important contributors to a healthy human diet. *Annual Review of Animal Biosciences*, 5 (1), 111-131.
- Erkan, B. (2012). Ülkelerin karşılaştırmalı ihracat performanslarının açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayılarıyla belirlenmesi: Türkiye-Suriye örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (15), 195-218.
- Erkekoğlu, H., Kılıçarslan, Z., & Gökmar, H. (2014). Kayseri ilinin mobilya sektörü rekabet gücü açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 1-22. <https://doi.org/10.18070/euiibfd.91468>
- FAO. (2024). FAOSTAT. <https://www.fao.org/faostat/en/#data>
- Fertö, İ., & Hubbard, L.J. (2003). Revealed comparative advantage and competitiveness in Hungarian agri-food sectors. *The World Economy*, 26 (2), 247-259. <https://doi.org/10.1111/1467-9701.00520>
- French, S. (2017). Revealed comparative advantage: What is it good for? *Journal of International Economics*, 106, 83-103. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2017.02.002>
- Govindasamy, R., Bayramoğlu, Z., Aziz, S., & Soysal, U. (2023). Investigating the competitiveness of Pakistan agricultural products. *Eurasian Journal of Agricultural Economics*, 3 (2), 39-57.
- Gülaç, Z.N. (2023). Durum tahmin: Kümes hayvancılığı 2023. TEPGE Yayın No: 381. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Durum-Tahmin%20Raporlari/2023%20Durum-Tahmin%20Raporlari/Kumes%20Hayvanciligi%20Durum%20Tahmin%20Raporu%202023-381%20TEPGE.pdf>
- Güler, A. (2018). İthal tavuk piyasaya giriyor. <https://www.yeniduzen.com/ithal-tavuk-piyasaya-giriyor-108179h.htm>
- Hekimoğlu, B., & Altindeğer, M. (2019). Kanatlı eti sektör raporu sorunları ve çözüm önerileri. https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Tarimsal_strateji/kanatli_eti_sektor_raporu_sorunlari_ve_cozum_onerileri.pdf
- Hinloopen, J., & Van Marrewijk, C. (2001). On the empirical distribution of the Balassa index. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 137 (1), 1-35.
- ITC Trade Map. (2024). Trade statistics for international business development. <https://www.trademap.org/Index.aspx>
- Kalkınma Bakanlığı. (2018). Otomotiv sanayii çalışma grubu raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/OtomotivSanayiiCalismaGrubuRaporu.pdf>
- Kantur, Ç., & Türkekul, B. (2021). Türkiye'nin pamuk ve pamuklu dokumada uluslararası rekabet gücü: Sabit pazar payı ve açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük analizi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 58 (4), 615-628. <https://doi.org/10.20289/zfdergi.871428>
- Keskin, B., & Demirbaş, N. (2012). Türkiye'de kanatlı eti sektöründe ortaya çıkan gelişmeler: Sorunlar ve öneriler. *U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 117-130.
- Kızılaslan, H., & Nalinci, S. (2013). Amasya ili merkez ilçedeki hanehalkının kanatlı eti tüketim alışkanlıkları ve kanatlı eti tüketimini etkileyen faktörler. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 6, 1-18.
- Leromain, E., & Orefice, G. (2013). New revealed comparative advantage index: Dataset and empirical distribution. CEPII Working Paper. http://www.cepii.fr/pdf_pub/wp/2013/wp2013-20.pdf
- OECD., & FAO. (2022). OECD-FAO Agricultural outlook 2022-2031. OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd-ilibrary.org/deliver/f1b0b29c-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpublication%2Ff1b0b29c-en&mimeType=pdf>
- OECD., & FAO. (2023). OECD-FAO Agricultural outlook 2023-2032. OECD Publishing, Paris. <https://www.fao.org/3/cc6361en/cc6361en.pdf>
- OECD. (2024a). Import penetration. https://stats.oecd.org/oecdstat_metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=CSP6&Coords=%5BSUB%5D.%5BIMP_PENET%5D&Lang=en#:~:text=Import%20penetration%20ratios%20are%20defined,is%20satisfied%20by%20imports%20M

- OECD. (2024b). OECD-FAO Agricultural outlook 2023: Meat consumption. <https://data.oecd.org/agroutput/meat-consumption.htm/>
- Porter, M.E. (1990). New global strategies for competitive advantage. *Planning Review*, 18 (3), 4-14. <https://doi.org/10.1108/eb054287>
- Porter, M.E. (2004). Building the microeconomic foundations of prosperity: Findings from the business competitiveness index. https://www.hbs.edu/ris/Publication%2520Files/BCI_Chapter_adf284c6-3d8b-483e-9f29-a5242e9c5999.pdf
- Sahinli, M.A., & Abdul-Kareem, M.M. (2018). Competitive analysis: Chicken meat sector in Brazil and Turkey. *Food Science and Nutrition Technology*, 3 (3), 1-9.
- Sarıca, D. (2023). Competitiveness and self-sufficiency of the Turkish broiler sector: A comparative analysis with selected countries. *Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 38 (2), 217-226.
- Sarıçoban, K. (2016). Ülkelerin ihracat rekabet güçlerinin belirlenmesi: Türkiye ve G-20 ülkelerinin karşılaştırmalı analizi. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 433 s, Isparta.
- Sarıçoban, K., & Kösekahyaoğlu, L. (2017). Ticaret sonrası verilerle rekabet gücünün ölçülmesinde kullanılan indeksler üzerine bir literatür taraması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (47), 424-444. <https://doi.org/10.16992/ASOS.12439>
- Smil, V. (2002). Worldwide transformation of diets, burdens of meat production and opportunities for novel food proteins. *Enzyme and Microbial Technology*, 30, 305-311. [https://doi.org/10.1016/S0141-0229\(01\)00504-X](https://doi.org/10.1016/S0141-0229(01)00504-X)
- TEPGE. (2019). Tarım ürünleri piyasaları: Tavuk eti. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tarim%20Urunleri%20Piyasaları/2019-Ocak%20Tarim%20Urunleri%20Raporu/2019-Ocak%20Tavuk%20Eti.pdf>
- Terin, M., & Yavuz, F. (2019). Türkiye kanatlı eti sektörünün uluslararası rekabetçiliğinin seçilmiş ülkelerle karşılaştırılmalı analizi. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 22 (Ek Sayı 1), 188-194. <https://doi.org/10.18016/ksutarimdog.vi.553108>
- Ticaret Bakanlığı. (2023). Kanatlı eti ve ürünleri sektör raporu. <https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/Kanatlı%20Eti.pdf>
- Tosun, D., & Demirbaş, N. (2008). Türkiye turuncgil sektörünün uluslararası rekabet gücünün analizi. *Bahçe Ürünlerinde IV. Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu*, 8-11 Ekim, Antalya, Türkiye, 225-231 s.
- TÜİK. (2024). Dış ticaret istatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=23¶m2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5802>
- Uzundumlu, A.S., & Dilli, M. (2023). Estimating chicken meat productions of leader countries for 2019-2025 years. *Agribusiness*, 53 (2), Article e20210477. <http://doi.org/10.1590/0103-8478cr20210477>
- Viktória, V., & Zoltán, S. (2023). Analysis of consumer behaviour in the European poultry meat market. *Studies in Agribusiness and Commerce*, 17 (1), 1-11.
- Vollrath, T.L. (1991). A theoretical evaluation of alternative trade intensity measures of revealed comparative advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127, 265-280.